

Bondestenalderen

**Hjerl Hedes Frilandsmuseum
Skoletjenesten**

Undervisningsmateriale: Hjerl Hedes Frilandsmuseum
Hjerl Hedevej 14
7830 Vinderup
Tlf. 97 44 80 60

Udarbejdelse: Museumspædagog Inge-Merete Bøge

Tryk: Amtscentralen, Herning

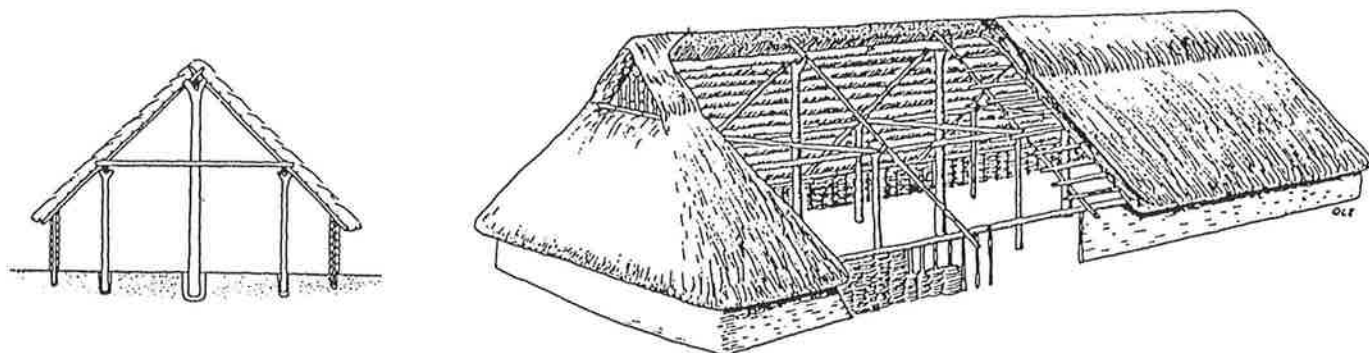
HVOR VED VI DET FRA?

Der har levet mennesker i Danmark i mange tusinde år. Det ved vi fra de mange ting (potteskår, redskaber, våben, smykker m.m.), man har fundet i jorden, bl.a. når man har skullet anlægge nye veje eller bygge huse.

ARKÆOLOGER hedder de mennesker, som man sender bud efter, når man støder på sådanne ting. Ved at samle alle disse ting sammen og undersøge dem, kan de fortælle os, hvordan mennesker har levet og boet.

BOPLADSEN PÅ HJERL HEDE.

Bopladsen på Hjerl Hede viser, hvordan man mener, stenalderbønderne boede for ca. 5.000 år siden. Hver sommer lever et par familier her som stenalderfolk: der laves buer og pile, der laves våben og redskaber af flint, der garves skind, der væves, der grutes mel, der tilberedes mad over bål, der bages, der laves smykker, der fiskes, der sejles i eger og meget mere.

Rekonstruktion af Limensgård

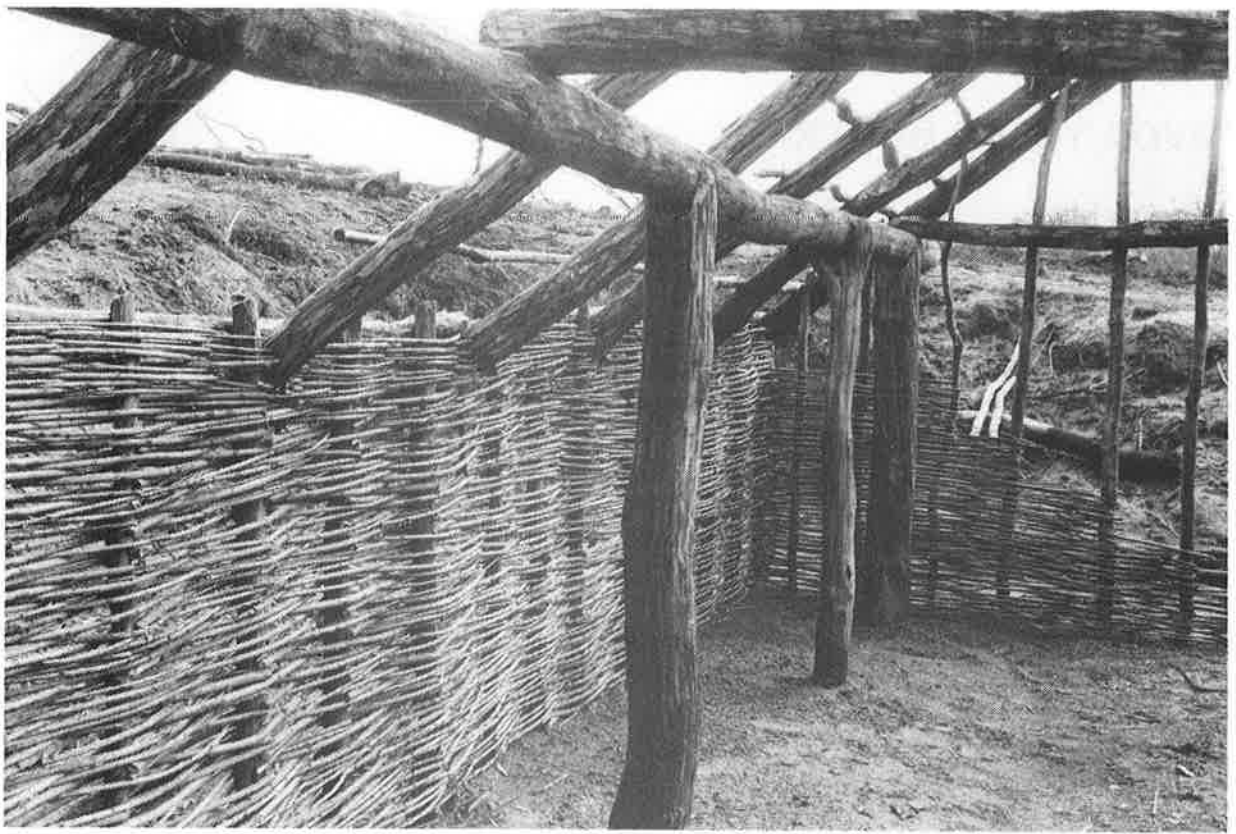
HUSENE.

Stenalderbondens huse var bygget af træ, grene og ler. De var meget mere solide end jægerens hytter, men de skulle også gerne holde i flere år. De var også meget større, 6 – 7 meter brede og mindst 16 meter lange. I den ene ende boede familien. I den anden ende gemte man forråd til vinteren, og måske har køerne stået inde, hvis det var meget koldt.

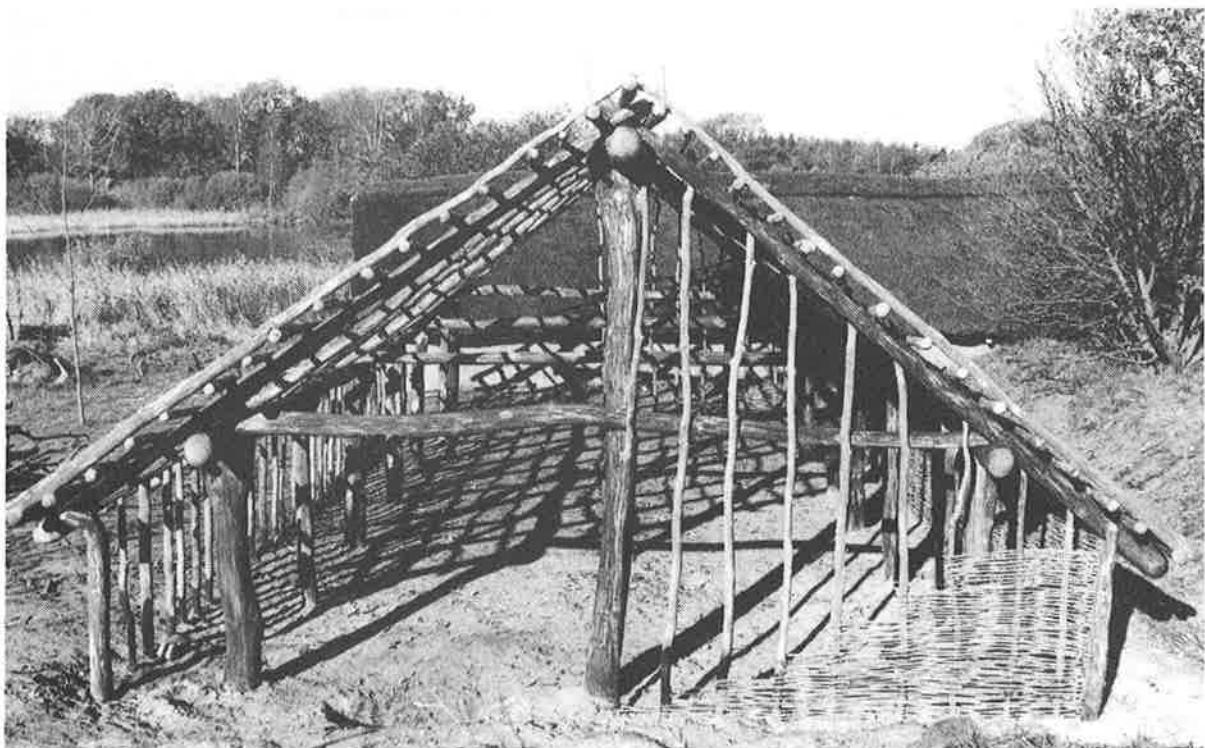
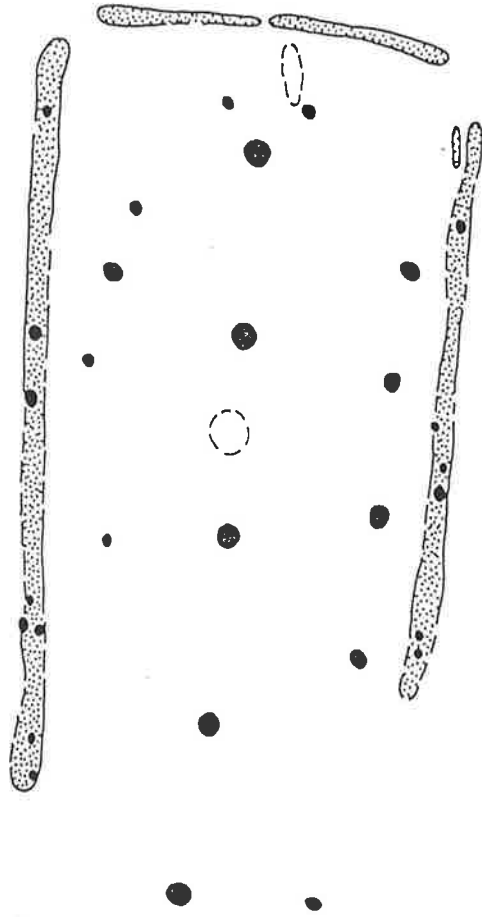
HUSENE BLEV BYGGET PÅ FLG. MÅDE:

Man gravede tre rækker huller til de stolper, som skulle bære taget: én række i midten af huset til de meget kraftige stolper og to rækker til de mindre støttestolper langs væggene. Disse bestod af mindre pæle med fletværk imellem og blev tætnet med vådt ler. For at det træ, der blev gravet ned i jorden, ikke skulle rådne, blev det brændt i enderne.

Taget har måske været tækket med strå eller rør fra søen.

Der har muligvis været en dør både i gavlen og i den ene ende af den lange væg. Inde i huset har der været et ildsted. Hvordan der ellers har set ud, er det svært at vide. Når man graver et hus ud fra denne tid, er det kun hullerne fra de stolper, der har båret taget, der er tilbage, og måske rester af en flettet væg.

HUSETS BEBOERE.

I stenalderbøndernes grave har man fundet en mængde menneskeknogler. Ved at undersøge disse, har man fundet ud af:

- at folk var mindre dengang: en kvinde var ca. 160 cm, og en mand var ca. 170 cm.
- at man ikke blev så gamle; de fleste døde, når de var 30 – 40 år.
- at folk også har været syge. Mange har haft *slidgigt*, andre har haft *engelsk syge* (svage knogler p.g.a. vitaminmangel), *brækkede arme og ben* var tit vokset skævt sammen.
- at man har *været i kamp*. I nogle kranier og brystben sidder der stadig en lille pilespid af flint eller ben.

Tøjet har de lavet af skind. De ældste væve er fra slutningen af Bondestenalderen (ca. 2400 f. Kr.), så på den tid begyndte man også at væve tøj.

Tusindvis af fundne smykker viser, at de har kunnet lide at pynte sig. Smykkerne lavede man bl.a. af dyretænder og rav.

Der har været en vis arbejdsdeling på Bopladsen:

- kvinderne har samlet frugter og planter, passet fiskeruser, lavet mad og fremstillet lerkar og tøj.
- mændene har taget sig af jagt og fiskeri, husdyrene, markarbejde, fremstilling af redskaber, handel og forsvar.

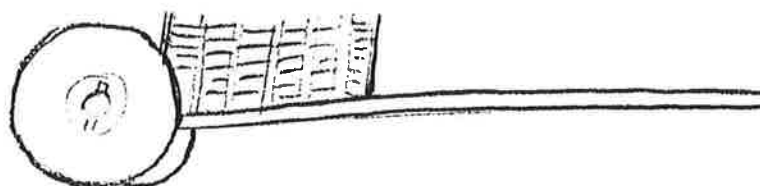
Alle har deltaget i husbygning, indhegning af marker og høst.

De gamle har givet gode råd og hjulpet, hvor de kunne. Det var de gamle, der stod for *kulten* og vidste, hvornår der skulle ofres, og hvad der skulle ofres. Hvis man ikke ofrede, kom der ikke mad, og man kunne risikere, at dyrene blev syge og døde, eller at solen og månen blev væk. Hvis man ville leve, måtte man tro på, hvad de gamle fortalte.

MARKARBEJDE.

Lidt væk fra Bopladsen har bønderne ryddet skoven med økse og ild, så de kunne få marker til deres korn og græsgange til deres dyr. Tit stødte de på store sten. De blev kørt væk på små *arbejdsvogne*, som blev trukket af okser.

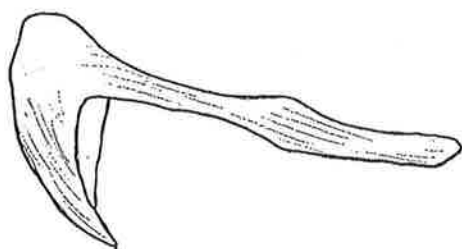
Læg mærke til, at hjulet er lavet ud af ét stykke træ.

Okserne trak også den primitive plov – *krogarden*. Den kunne kun "ridse" i jorden, så for at få jorden behandlet så godt som muligt, pløjede man jorden på kryds og tværs. Der er ikke fundet en ard fra stenalderen, men der er fundet ard-spor under flere gravhøje, og den har sandsynligvis set ud som denne krog-ard fra bronzealderen.

Man dyrkede *hvede* (dværghvede, alm. hvede, emmer, enkorn) og *byg*.

Der blev høstet med en *segl*, som var lavet af et langt, smalt stykke flint, der sad fast i et buet skaft af træ.

Når kornet var høstet, blev det tærsket ved at slå på det med en kæp. Kernerne blev gemt i store lerkar. Sommetider ristede man dem let over bålet, så kunne de bedre holde sig.

Noget af kornet blev malet til mel på skubbekværnen og brugt til at bage brød af. Noget blev der kogt grød af, og noget blev gemt til såsæd på markerne det følgende år.

HUSDYRENE.

Ud over *hunde* har man haft *okser*, *får*, *geder* og *svin*. Dyrene har næsten passet sig selv. Svinene har kunnet finde deres føde ved at rode i skovbunden. Får og geder har kunnet finde

føde alle vegne. Køerne har græsset i små lysninger i skoven, hvor de også spiste af løvtræerne.

I starten af Bondestenalderen har man først og fremmest haft dyrene p.g.a. deres kød. Udover kød gav kvæget også trækraft, huden og mælk.

Først senere begyndte man at bruge fårenes uld til at lave tøj af.

Klimaet var mildere dengang end nu, så man er ikke helt sikre på, om dyrene har været inde i husene om vinteren.

HVAD SPISTE DE?

De fik meget forskelligt at spise, og maden har været sund.

Selvom stenalderbønderne holdt husdyr, der gav dem *kød* og *mælk*, og dyrkede korn, så de kunne *bage brød* og *koge grød*, fortsatte de med at gå på jagt og fiske og indsamle *muslinger*, *snegle*, *svampe*, *vilde planter*, *nødder* og *frugter*.

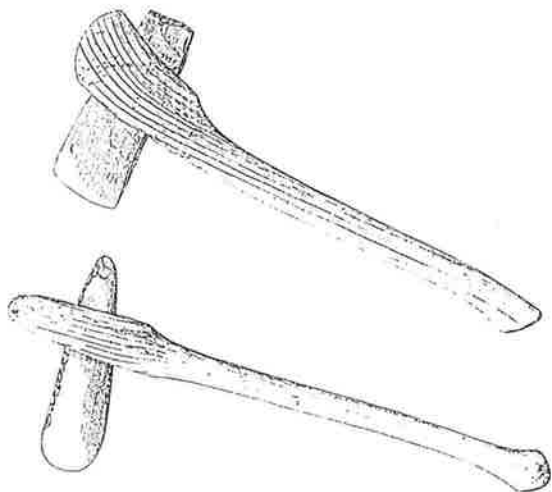
Kødet stegte man på spid over bålet. Det, der skulle gemmes, blev røget eller tørret.

Fugle og fisk kunne steges direkte i bålet. Grød og suppe blev lavet i store kogekar, der blev sat ned i et hul i jorden, der var fyldt med gloende trækul og dækket med muslingeskaller. Her kunne det holde sig varmt i flere dage.

Brødet blev bagt på varme, flade sten eller lerskiver.

Af mælken har man lavet tykmælk og ost.

STENSMEDEN.

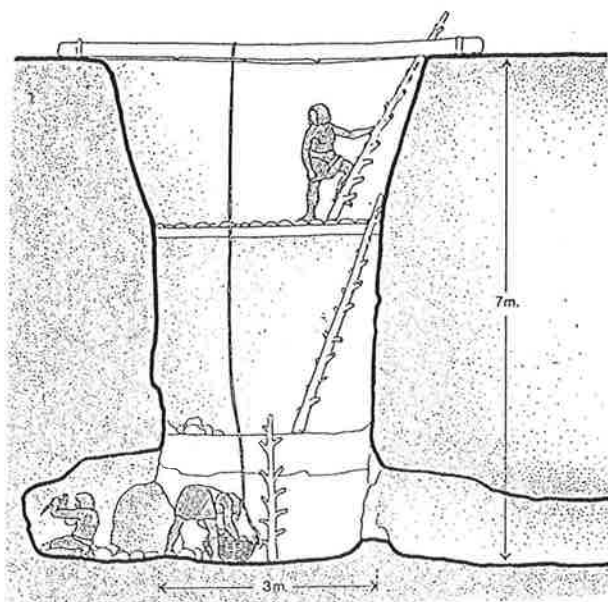
Stensmeden var en meget vigtig person. Han lavede de livsvigtige våben og redskaber, både til Bopladsens egne beboere, men også til at bytte væk for andre varer og til offergaver til Guderne.

Han var dygtig til at lave skarpe og fintsllebne *økser*. Slibningen foregik på en våd sandsten, og det var faktisk den del af arbejdet, der tog længst tid.

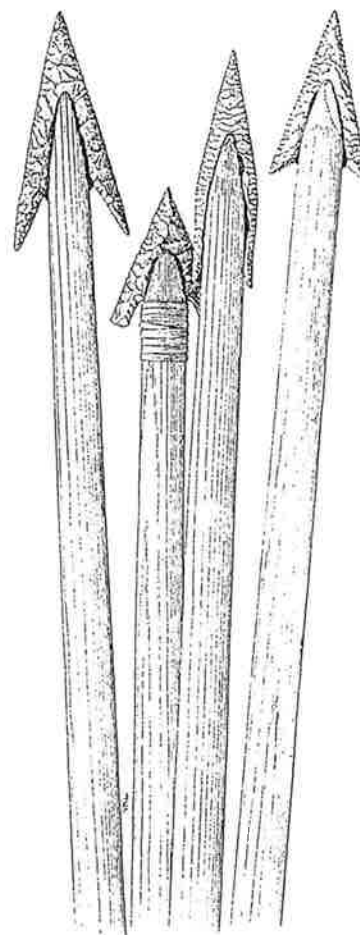
Han kunne også lave meget tynde og skarpe *kornsegl*, *dolke*, *lansespids* og *pilespidser*. Her

ses nogle af stenalderbondens våben:

Det krævede den bedste flint at lave disse fine ting. Man kunne ikke bare bruge den flint, der lå rundt omkring på markerne. Den var ødelagt af frostene. Enten huggede man flinten ud af kridtlagene i klinterne ude ved havet, eller også gravede man ned i undergrunden efter det. Der er fundet et par flintminer i Danmark.

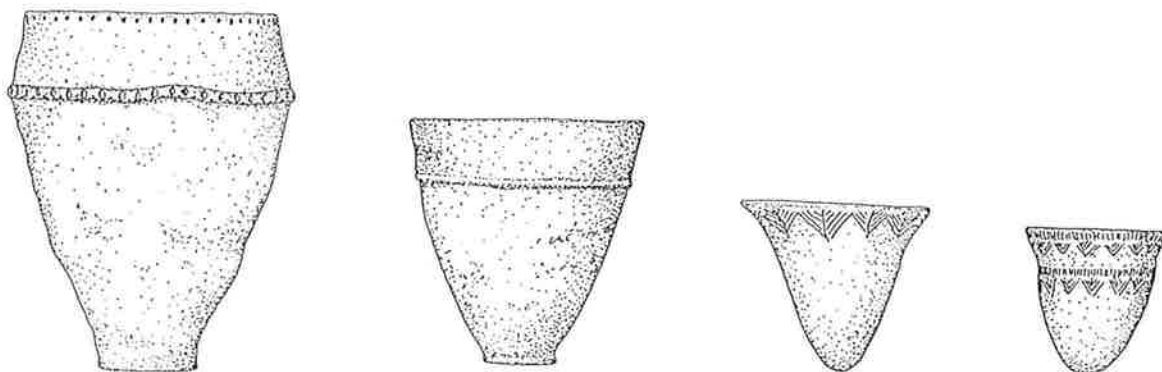

KERAMIK.

Det var kvinderne, der lavede de mange krukker og kar i ler. Midt i Bondestenalderen blev der fremstillet to forskellige slags:

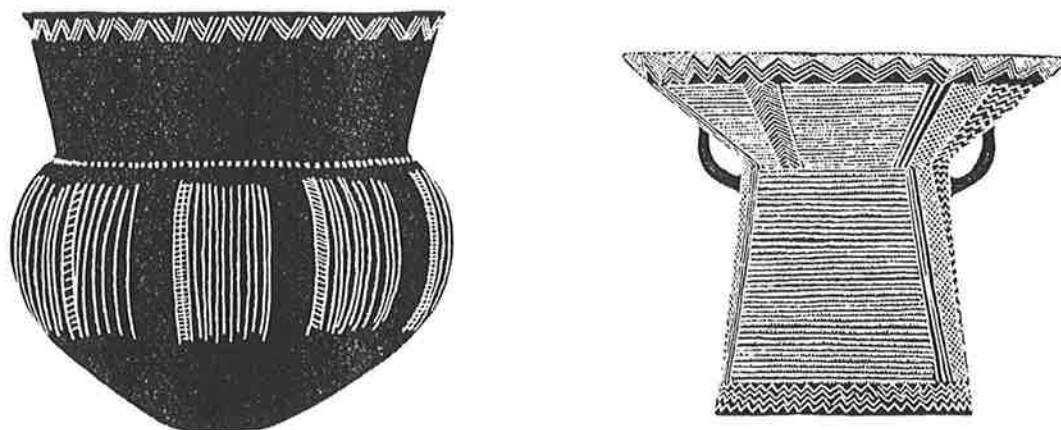
Husholdningskeramik: drikkebægre, krukker til madlavning og store kar til at gemme forråd i. De var grove og uden ret meget udsmykning.

Rekonstruktion af lerkar fundet ved
Limensgård (ca. 2800–3000 f. Kr.)

Offerkar:

kar i forskellige faconer med meget fine mønstre på, som blev brugt ved de store offerfester i forbindelse med begravelser.

TRO.

I stenalderen troede folk, at Guderne "boede" i bestemte hellige moser og søer. Her ofrede man til dem (de bedste våben, redskaber og smykker) og bad til, at deres dyr måtte trives, og at de ville få en god høst.

I begyndelsen af Bondestenalderen begravede man de døde i *store stengrave* (dysser og jættestuer), hvor der var plads til flere i samme rum. I forbindelse med begravelserne blev der holdt store fester, hvor man ofrede mad og drikke i fine lerkar, som kvinderne havde lavet. Gravene lå tæt ved bopladserne. Det var ligesom de døde levede videre blandt de levende. De holdt øje med, hvad der skete på bopladsen, og man kunne altid gå hen til gravhøjen, hvis man manglede et godt råd.

Samtidig med at man opførte dysser og jættestuer, anlagde man store *hellige samlingspladser*, som var fælles for flere bopladser. De var beskyttet af lange og brede voldgrave og palisader af meget tykke egestammer. Her kunne man ofre i fred.

Midt i Bondestenalderen begyndte man at begrave den døde alene i en kiste af træ eller sten med en mindre jordhøj over. Man kunne godt bruge den samme høj til flere begravelser. Denne periode kaldte man *enkeltgravskulturen*.

Ved begge slags begravelser har de døde fået gravgaver med.

Limensgård: De to huse på Bopladsen er rekonstrueret efter fund (stolpehuller og rester af væg og væggrøft) gjort under udgravninger af bopladser fra Bondestenalderen ved Limensgård og Grødby på Bornholm. Dateringen er begyndelsen af det 3. århundrede f.Kr.

Illustrationer:

Andersen, Steen:	Foto, omslag.
Arling, Ib:	Foto, side 4 og 7.
Rasmussen, Jens:	Foto, side 2 og 3.
Nationalmuseets arkiv, 1. afdeling:	Foto, side 5m.
Bau, Flemming:	Tegning, side 6, 7 og 8n, reference: "Sesams Danmarkshistorie".
Guldager, Ole:	Tegning, side 1 og 3.
Kock Nielsen, Eva:	Tegning, side 8ø.